

Η Ατλαντίδα ενός Ατελεύτητου 1968*

Θεόδωρος Μαριόλης, Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας
Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο

1. Ο Θάνατος Δεν Είχε Πια Εξουσία

Οι δύο αναφορές του Πλάτωνα στην Ατλαντίδα είναι γνωστές – περιέχονται στους Διαλόγους *Τίμαιος* ή *Περί Φύσεως* και *Κριτίας* ή *Ατλαντικός*. Έκτοτε, κάποιιοι ερίζουν για το εάν αυτή υπήρξε, ενώ άλλοι για το πού υπήρξε. Μεταξύ δε εκείνων που θεωρούν ότι δεν υπήρξε, έχουν αναπτυχθεί ερμηνείες για το νόημα και τη σημασία των αναφορών. Αυτές οι ερμηνείες αντλούν: πρώτον, από την πλασμένη στον πλατωνικό Διάλογο *Μενέξενος* εικόνα μίας ιδεατής-εξιδανικευμένης Αθήνας, οπότε θεωρείται ότι η πλατωνική Ατλαντίδα δεν ήταν παρά ένας εξίσου εξιδανικευμένος αντίπαλος της Αθήνας (εμπειρικό αντίστοιχο του οποίου ήταν η Περσική Αυτοκρατορία) ή και, δεύτερον, από τον πλατωνικό Διάλογο *Πολιτεία*, οπότε θεωρείται ότι η πλατωνική Ατλαντίδα δεν ήταν παρά ένα παραστατικά κατασκευασμένο παράδειγμα περί ορισμένης, οιονεί-εγγενούς φθοράς των Πολιτειών: *κόρος, ὕβρις, ἄτη* και, τέλος, *τίσις*.

Κανείς δεν αμφιβάλλει ότι ο «Μάιος του 1968» υπήρξε. Όμως, τι ήταν; Η ερώτηση θα μπορούσε να θεωρηθεί αφελής. Γιατί ο «Μάιος του 1968» είναι:

(i). «Γαλλικός» αλλά και διάχυτος:

Για παράδειγμα, πριν «βρισκόταν» στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ και στο Άμστερνταμ των *Prinos*. Μετά «βρέθηκε» στο κατειλημμένο Πανεπιστήμιο του Τόκυο, όπου το πλέον παράδοξο στιγμιότυπό του είναι μάλλον το εξής: Σε μία κατάμεστη αίθουσα, ο αιθερώδης, πλην μοναρχικός και μιλιταριστής, Γιούκιο Μισίμα δηλώνει τη συμπαράταξή του με τους εξεγερμένους αναρχοκομμουνιστές φοιτητές της *Zengakuren*, αλλά όταν αρχίζει ο διάλογος, το νόημα εκλείπει. Οι δύο πλευρές αδυνατούν να επικοινωνήσουν.

* Εισήγηση στο Συμπόσιο: «50 χρόνια από το Μάη του 1968. Η Ευρώπη σε αναζήτηση για τη Δημοκρατία, την Ειρήνη, τα Δικαιώματα», Δευτέρα 14 Μαΐου 2018, Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

(ii). Βραχύς αλλά και έρπων:

Στη Γαλλία διήρκησε από τις αρχές Μαρτίου έως τις αρχές Ιουνίου, με μία κορύφωση, περί τις 20 με 30 Μαΐου, ενώ στην Ιταλία διήρκησε για κάποια χρόνια, με εναλλασσόμενες καμπές.

(iii). Ταυτοποιήσιμος αλλά και διαφεύγων:

Εξεγερσιακός και μεταρρυθμιστικός, φοιτητικός και προλεταριακός, λεττριστικός και φορμαλιστικός, αντιμπεριαλιστικός και υποκειμενιστικός, αντιεξουσιαστικός και τριτο-διεθνιστικός, σοβιετικός (συμβουλευτικός) και αυτοδιαχειριστικός. Ήταν ένα μάγμα όλων αυτών των αντιθετικών ζευγών, για τα οποία εξαιρετικά δύσκολα, όμως, θα μπορούσε κανείς να φανταστεί, πριν από το «Μάιο του 1968», ότι είναι δυνατόν να υπάρξουν σε ένα και το αυτό σύνολο. Ίσως, η ύστερη (μετά-1965) ανάπτυξη του μαθηματικού κλάδου των «Ασαφών Συνόλων και Λογικής (*Fuzzy Sets-Logic*)» πήρε ώθηση από αυτήν την κοινωνική πραγματικότητα. Τελικά, ήταν μία ιδιάζουσα πραγματικότητα ή μία προσομοίωση, μία εικόνα χωρίς πρωτότυπο, όπως διατείνεται ο αείμνηστος Mario Perniola;

Το βέβαιο είναι ότι, εκείνο το μήνα στην Γαλλία, απήργησαν ακόμα και κάποιοι που δεν εργάζονταν, και αμφισβητήθηκε ακόμα και η αμφισβήτηση: Η ετυμολογία των τοίχων της κατελημμένης Σορβόννης ήταν ότι τα γραπτά του Louis Althusser είναι απλώς άχρηστα («*A quoi sert Althusser? Althusser-à-rien*»), ενώ από τους χώρους της αποπέμφθηκαν, μεταξύ άλλων, οι Κώστας Αξελός, Jean-Luc Godard και Edgar Morin. Μπορεί οι εξεγερμένοι να μην γνώριζαν ή να μην πρόλαβαν να καταλάβουν τι ήθελαν και τι ακριβώς έκαναν, αλλά οι αρχές ετοιμάστηκαν διά παν ενδεχόμενο: Το Παρίσι περικυκλώθηκε με τανκς και ο Πρόεδρος Ντε Γκωλ απείλησε με αναστολή άρθρων του Συντάγματος.

Πάντως, όταν την Τετάρτη 22 Μαΐου, απήργησαν και οι Εργολάβοι Κηδειών, κάποιος παρατήρησε ότι: «Μάλλον δεν είναι η κατάλληλη στιγμή για να πεθάνεις» ή, για να το εκφράσουμε με τα λόγια των Αποστόλου Παύλου και Dylan Thomas, «Ο θάνατος δεν έχει πια εξουσία». Έστω για μία στιγμή...

Πάρα πολλοί μνημονεύουν το Μάιο του 1968 αλλά όχι εκείνη τη χώρα, η οποία έχει ονομαστεί: «Η Χώρα που ποτέ δεν υπήρχε, η γεωγραφική κενότητα, το Βασίλειο της Άχρονης Άμμου». Και όμως. Όπως συνάγεται από κάποια *διασωθέντα σπαράγματα*, εκεί ακριβώς επιχειρήθηκε, επί μακρόν, η ανέγερση μίας *Ατοπίας* (και) με τα ονειρόπλαστα δομικά υλικά, τα οποία «άφησε πίσω του» το «1968».

Στα ακόλουθα θα μιλήσω, όσο μπορώ, για αυτήν την Ατοπία, συνδέοντας και συμπληρώνοντας τα σε εμένα διαθέσιμα σπαράγματα, ενώ στο τέλος θα επιχειρήσω, καίτοι εν συντομία, μία συνολική *κριτική* ανασύνθεση.

2. Για ένα Αιώνιο 1968 ή Αναζητώντας τη Λύση της Κοινωνικής Εξίσωσης:

$$x = f(x)$$

Ο Αριστοτέλης έχει γράψει ότι από την έρημο πάντα μας έρχεται κάτι καινούργιο. Οι φασματικοί λαοί της επιμένουν ότι η γη τους φαίνεται άγονη χωρίς να είναι: μόνο σε αυτήν μπορούν να ανθίσουν τα δύο πιο όμορφα, καίτοι *φαινομενικώς* αντιφατικά μεταξύ τους, λουλούδια του κόσμου, δηλαδή της Περισυλλογής και των Μαζών.

Τα σπαράγματα βεβαιώνουν ότι, ως εάν να ήταν πριν από χιλιάδες χρόνια και κάπου μέσα σε εκείνη την έρημο, η εμπροσθοφυλακή μίας νικηφόρας κατάληψης της εξουσίας έκρινε ότι συνέλαβε την έννοια-κλειδί για την οριστική λύση του της Πόλεως Ζητήματος. Εκείνη, λοιπόν, τη στιγμή, η εμπροσθοφυλακή κατήγγησε το Επαναστατικό Συμβούλιο, δηλαδή τον εαυτό της, τη «Γενική Συνέλευση του Λαού» (σαν να λέμε, το Κοινοβούλιο), την Κυβέρνηση, τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας και την πρωτεύουσα της χώρας. Ανακήρυξε την «*Άμεση Δημοκρατία των Μαζών*», και ως όργανο διακυβέρνησης αυτής όρισε το «Γενικό Λαϊκό Συνέδριο». Τέλος, αναγόρευσε πρωτεύουσα όλη την επικράτεια.

Όπως θα φανεί από ό,τι θα εκθέσουμε στη συνέχεια, είναι δυνατόν να λεχθεί ότι η εμπροσθοφυλακή της επανάστασης επαναανακάλυψε εκείνο το «σταθερό σημείο (*fixed point*)», ή, αλλιώς, τη λύση της εξίσωσης $x = f(x)$, του οποίου ο ορισμός είχε δοθεί, κατά πρώτον, από τον György Lukács (στο *Ιστορία και Ταξική Συνείδηση*, 1923). Εν συνεχεία, αναδιατυπώθηκε στη Θέση 117 του *Η Κοινωνία του Θεάματος* (κυκλοφόρησε στις 14 Νοεμβρίου 1967, στο Παρίσι), δηλαδή – κατά ορισμένους – σε ένα από τα Ευαγγέλια ή, μάλλον, στην *Αποκάλυψη* του «1968»:

«Στο πλαίσιο της εξουσίας των Συμβουλίων, η οποία πρέπει να υποκαταστήσει, σε παγκόσμια κλίμακα, κάθε άλλη εξουσία, οι Μάζες [στο πρωτότυπο: το προλεταριακό κίνημα] είναι προϊόν του εαυτού τους [του] και, ταυτοχρόνως, αυτό το προϊόν είναι το ίδιο ο παραγωγός. Είναι ο σκοπός του εαυτού τους [του]. Μόνο εντός αυτού του πλαισίου η θεαματική άρνηση της ζωής συναντά και αυτή, με τη σειρά της, την άρνησή της.»¹

¹ Δεν θα μας απασχολήσουν, εδώ, τρία, πρωτεύοντα και διακριτά μεταξύ τους, ζητήματα: Υπαρξिमότητα, Προσεγγισιμότητα και Κατασκευασιμότητα αυτού του σταθερού σημείου. Σημειώνουμε μόνο ότι η

Όμως, τι είχε προηγηθεί στο «Βασίλειο της Άχρονης Άμμου»; Λίγα πράγματα δύνανται να αναφερθούν. Φαίνεται ότι, καταρχάς, η εξουσία είχε καταληφθεί με ένα ιδιότυπο στρατιωτικό πραξικόπημα. Αμέσως μετά τη μη-αιματηρή εκκαθάριση, την εκδίωξη όλων των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων από την επικράτεια, και τη σταθεροποίηση της κατάστασης, η εξουσία παραδόθηκε στο λαό, με την ακόλουθη *Οδηγία υπ' αριθμόν I* του Επαναστατικού Συμβουλίου:

«Οι ένοπλες δυνάμεις δεν ήταν παρά ο προπομπός του λαού και βρίσκονταν κάτω από την ηγεσία του, την οποία δεν ήταν, όμως, σε θέση να συνειδητοποιήσει ο ίδιος. Ένα πραξικόπημα δεν μπορεί να σηκώσει από μόνο του μία γνήσια λαϊκή επανάσταση. Λαέ συνέχισε, η ελευθερία, όλη η ελευθερία, είναι για το λαό, μην διστάζεις να καταλάβεις την εξουσία και μην φοβάσαι τίποτε εκτός από το Θεό. Ελεύθεροι πολίτες, συνεχίστε να καταλαμβάνετε όλα τα Ιδρύματα και τις Υπηρεσίες και να εφαρμόζετε την αυτοδιαχείριση. Καταλάβετε όλους τους ραδιοφωνικούς σταθμούς, επιβάλλετε τη θέλησή σας και κάντε τη φωνή σας να ακουστεί σε όλον τον κόσμο.»

Οι Λαϊκές Μάζες ανταποκρίθηκαν με ενθουσιασμό, καίτοι συγκεχυμένα και μάλλον αδέξια. Έτσι, το Επαναστατικό Συμβούλιο αναγκάστηκε, λίγους μήνες μετά, να εκδώσει την τεσσάρων σημείων *Οδηγία υπ' αριθμόν II*:

«Τώρα, η λαϊκή επανάσταση πρέπει να περάσει στο στάδιο του πλήρους ελέγχου της εξουσίας από το λαό, ως ακολούθως:

1. Οι φοιτητές να καταλάβουν τις πανεπιστημιακές διοικήσεις, οι δάσκαλοι να καταλάβουν όλα τα τμήματα του Υπουργείου Εκπαίδευσης, και οι καλλιεργητές σε όλους τους δήμους να καταλάβουν όλα τα αγροτικά τμήματα. Έτσι, θα πραγματοποιηθεί η *Επανάσταση στη Διοίκηση*.
2. Οι λογοτέχνες, οι ποιητές, οι συγγραφείς και οι επαναστάτες διανοούμενοι να καταλάβουν όλα τα εθνικά τυπογραφεία και όλα τα πολιτιστικά κέντρα, ώστε να υπηρετούν τη λογοτεχνία, την τέχνη και τον πολιτισμό. Έτσι, θα πραγματοποιηθεί η *Επανάσταση στη Μόρφωση*.
3. Σχηματίστε *Λαϊκές Επιτροπές* σε κάθε χωριό, σε κάθε πόλη, σε κάθε σχολή, σε κάθε ινστιτούτο, σε κάθε σχολείο, σε κάθε λιμάνι, σε κάθε αεροδρό-

απόπειρα επίλυσης της αυτού του είδους εξίσωσης, στην ενέχουσα – λογικό ή και ιστορικό – χρόνο, t , εκδοχή της :

$$\mathbf{x}_{t+1} = f(\mathbf{x}_t), t = 0, 1, 2, \dots$$

διαπερνάει τη φιλοσοφική σκέψη – τουλάχιστον – του Δυτικού κόσμου. Πρωτίστως με τον Παρμενίδα (Νόηση-Είναι), τον Πλάτωνα (Ιδέες-Γνώση), τον Hegel (Απόλυτη Ιδέα-Πραγματικότητα), και τον Ιστορικό-Διαλεκτικό Υλισμό (Κοινωνικό Είναι-Συνείδηση, Προλεταριακή Επανάσταση, μετάβαση από την Προϊστορία της Ανθρωπότητας στην Ιστορία της, την οποία δημιουργεί, συνειδητά, η ίδια η Ανθρωπότητα). Άλλα είδη της ίδιας, ωστόσο, εξίσωσης, διαπερνούν την Οικονομική Επιστήμη. Πρωτίστως με τους Karl Marx, Léon Walras, Michał Kalecki, John Maynard Keynes, Maurice Potron, Robert Erich Remak, John von Neumann, Piero Sraffa.

μιο. Το Επαναστατικό Συμβούλιο θα είναι μαζί σας, στη διάθεσή σας κάθε στιγμή που θα το χρειαστείτε.

4. Αυτός είναι ο επόμενος αλλά όχι ο τελευταίος σταθμός της επανάστασης. Οι επαναστατικές επιτροπές είναι η αρχή μίας νέας κίνησης σε παγκόσμια κλίμακα, η οποία προορίζεται να κάνει τις Μάζες να συμμετέχουν στην εξουσία χωρίς ανάγκη μεσετείας, αντιπροσώπευσης ή διακυβέρνησης. Τώρα, τίθενται τα θεμέλια της Εποχής των Μαζών. Μετά από 100 χρόνια η *κριτική αποτίμηση* θα επιβεβαιώσει ότι αυτή ήταν η απαρχή της Εποχής των Μαζών, το πρώτο νικηφόρο παράδειγμα της Άμεσης Δημοκρατίας των Μαζών.» (πρόσθετη έμφαση).

Ποια, όμως, ήταν η τελική σύλληψη διά της οποίας το Επαναστατικό Συμβούλιο οδηγήθηκε, δύο χρόνια μετά, στην προαναφερθείσα αυτο-κατάργησή του καθώς και στην κατάργηση όλων των *παραδοσιακών* μορφών εξουσίας; Λέγεται ότι ήταν η εξής:

«Τα λαϊκά συνέδρια είναι το μόνο μέσο για την επίτευξη της λαϊκής δημοκρατίας. Κάθε σύστημα διακυβέρνησης εκτός από τα λαϊκά συνέδρια, δεν είναι δημοκρατικό. Όλα τα συστήματα διακυβέρνησης που επικρατούν στον κόσμο σήμερα, δεν είναι δημοκρατικά, εκτός αν υιοθετήσουν αυτή τη μέθοδο. Τα λαϊκά συνέδρια είναι το τέλος του ταξιδιού του κινήματος των Μαζών στην αναζήτησή τους για τη Δημοκρατία. Η εξουσία του λαού έχει μόνο ένα πρόσωπο και μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο με μία μέθοδο, δηλαδή με τα λαϊκά συνέδρια και τις λαϊκές επιτροπές. *Όχι δημοκρατία χωρίς λαϊκά συνέδρια. Επιτροπές παντού. Ο κοινοβουλευτισμός είναι απάτη. Όχι αντιπροσώπευση στη θέση του λαού.* Λένε: «Δημοκρατία είναι ο έλεγχος της κυβέρνησης από το λαό». Όχι. Αυτός είναι ο ανυπόστατος, ο κάλπικος ορισμός. Τώρα, καταργείται και αντικαθίσταται από τον αληθή ορισμό: *Δημοκρατία είναι ο έλεγχος του λαού από το λαό.* Έτσι, όλοι οι πολίτες που είναι μέλη των λαϊκών συνεδρίων ανήκουν, επαγγελματικά και λειτουργικά, σε διάφορες κατηγορίες και τομείς, όπως εργάτες, αγρότες, σπουδαστές, έμποροι, τεχνίτες, υπάλληλοι και επαγγελματίες. Πρέπει, συνεπώς, να ιδρύσουν τις δικές τους ενώσεις και τα συνδικάτα, εκτός από το γεγονός ότι είναι, ως πολίτες, μέλη των βασικών λαϊκών συνεδρίων ή των λαϊκών επιτροπών. Τα θέματα που συζητούνται από τα βασικά λαϊκά συνέδρια ή τις λαϊκές επιτροπές, τα συνδικάτα και τις ενώσεις, θα πάρουν την τελική τους μορφή στο Γενικό Λαϊκό Συνέδριο, όπου συνέρχονται οι ομάδες εργασίας των λαϊκών συνεδρίων, των λαϊκών επιτροπών, των συνδικάτων και των ενώσεων. Ότι συζητείται στο Γενικό Λαϊκό Συνέδριο, το οποίο συνέρχεται μία φορά το χρόνο, θα υποβληθεί, με τη σειρά του, στα λαϊκά συνέδρια, στις λαϊκές επιτροπές, στα συνδικάτα και στις ενώσεις. Οι λαϊκές επιτροπές, υπεύθυνες απέναντι στα βασικά λαϊκά συνέδρια, θα αρχίσουν, τότε, την εκτέλεση. Το Γενικό Λαϊκό Συνέδριο δεν είναι μία συνάθροιση μελών ή απλών ανθρώπων όπως συμβαίνει με τα κοινοβούλια. Είναι μία συγκέντρωση των βασικών λαϊκών συνεδρίων, των λαϊκών επιτροπών, των ενώσεων, των συνδικάτων και όλων

των επαγγελματικών σωματείων. Με αυτό τον τρόπο, λύνεται, από τα ίδια τα πράγματα, το πρόβλημα του οργάνου διακυβέρνησης και όλα τα δικτατορικά όργανα (μονοκομματικά, δικομματικά, πολυκομματικά, ακομματικά) θα εξαφανιστούν. Ο λαός γίνεται το όργανο διακυβέρνησης και, ταυτοχρόνως, ο επιτηρητής του εαυτού του. Η κοινωνία αυτο-επιτηρείται και, έτσι, το πρόβλημα της δημοκρατίας λύνεται πλήρως.»

Εκ των πραγμάτων, τα ερωτήματα που τέθηκαν εν συνεχεία ήταν: *Επαρκούν τα λαϊκά συνέδρια; Αποτελούν ικανή ή μόνο αναγκαία συνθήκη; Η απάντηση που δόθηκε στην Ατλαντίδα ήταν:*

«Τα λαϊκά συνέδρια θα παραμείνουν μία *φαινομενική* λύση, όσο δεν λύνεται το *οικονομικό πρόβλημα*. Στα λαϊκά συνέδρια οι άνθρωποι φαίνονται ίσοι από οργανωτική άποψη. Όλα τα καθίσματα φαίνονται ίδια, αλλά δεν είναι. Εάν ο ένας είναι ο εργοδότης και οι άλλοι είναι οι εργάτες, δεν θα υπάρχει πραγματική ισότητα. Εάν ο εργοδότης πει: «Όχι», οι μισθωτοί εργαζόμενοι δεν μπορούν να πουν: «Ναι». Γιατί; Γιατί ξέρουν ότι, όταν θα φύγουν από το λαϊκό συνέδριο, θα είναι κάτω από τον έλεγχο του εργοδότη. Η ζωή τους είναι στα χέρια του. Στην πραγματικότητα, δεν μπορούν να τον αντιμετωπίσουν μέσα στο λαϊκό συνέδριο. Το ίδιο ισχύει, για παράδειγμα, και ανάμεσα σε αυτόν που είναι ιδιοκτήτης σπιτιών ή κτημάτων και σε εκείνους που τα νοικιάζουν. Για να είναι η δημοκρατία των λαϊκών συνεδρίων πραγματική δημοκρατία πρέπει όλες οι σχέσεις οικονομικής εκμετάλλευσης να καταργηθούν. Επομένως, η λύση του οικονομικού και του πολιτικού προβλήματος είναι ενιαία στην ουσία της: Συμμέτοχος-Συνεταίρος και όχι Μισθωτός, για το πρώτο πρόβλημα, και Πρωταγωνιστής και όχι Κομπάρσος ή Θεατής, για το δεύτερο πρόβλημα. Ο άνθρωπος στερείται την ελευθερία του όταν κάποιος άλλος ελέγχει τις ανάγκες του. Και ιδίως εκείνες για εισόδημα, κατοικία και μετακίνηση. Γιατί η ανάγκη μπορεί να καταλήξει στο σκλάβωμα ανθρώπου από άνθρωπο. Η ανάγκη είναι ένα πραγματικό πρόβλημα και η σύγκρουση πηγάζει από την κυριαρχία στις ανθρώπινες ανάγκες. Στην πραγματική δημοκρατία κανείς, μαζί και η ίδια η κοινωνία, δεν επιτρέπεται να ελέγχει τις ανάγκες του ανθρώπου. Όποιος κυριαρχεί πάνω στις ανάγκες σου, σε ελέγχει ή σε εκμεταλλεύεται. Μπορεί να σε υποδουλώσει, έστω και εάν υπάρχει κάποια νομοθεσία που να το απαγορεύει. Αποτελεί ειρωνεία το γεγονός ότι οι βασικές ανάγκες του ανθρώπου αντιμετωπίζονται με νομικά, διοικητικά ή άλλα μέτρα. Βασικά, η κοινωνία πρέπει να στηρίζεται στην εφαρμογή του *φυσικού δικαίου* στις ανάγκες αυτές. Ο άνθρωπος για να είναι ευτυχισμένος, πρέπει να είναι ελεύθερος, και για να είναι ελεύθερος, πρέπει να κυριαρχεί στις ανάγκες του.» (πρόσθετη έμφαση).²

² Το πώς ακριβώς και σε ποιο βαθμό *όντως* βημάτισε η «Δημοκρατία των Μαζών» προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς και γενικά προς την υλοποίηση του όλου Προγράμματός της, είναι άγνωστο στον γράφοντα. Είναι σε θέση να αναφέρει, όμως, στοιχείο το οποίο θεωρεί πρωτεύον και όχι δευτερεύον, ότι το όλο εγχείρημα είχε ένα πολύ ισχυρό *υλικό* στήριγμα: Πρώτον, την εθνική απαλλοτρίωση της πλέον σημαντικής πηγής φυσικής ενέργειας του γνωστού κόσμου, η οποία ήταν άφθονη στα όρια της επικράτειας, και, δεύτερον, τη χρήση μίας σχεδόν αυτοματοποιημένης μεθόδου μετατροπής του προϊό-

Τέλος, η Πολιτική και η Οικονομική Επανάσταση αλληλοσυμπληρώθηκαν με τη Μορφωτική Επανάσταση, η οποία έστρεψε τις αιχμές της στα ζητήματα της Παιδείας, της Γλώσσας, με την ευρεία έννοια του όρου, δηλαδή ως «πρώτης και δευτέρας τάξεως σύστημα σήμανσης» (Ivan Pavlov), του Αθλητισμού και των Θεαμάτων. Στόχοι ήταν, αντιστοίχως:

- Για την Παιδεία: Ο μη-καταναγκασμός και η δυνατότητα αυτόβουλης εκλογής.
- Για τη Γλώσσα: Η ανάπτυξη της αισθαντικής, καλαισθητικής και γνησίως δημιουργικής αυτο-έκφρασης και επικοινωνίας.
- Για τον Αθλητισμό και τα Θεάματα: Η απο-εμπορευματοποίηση των κοινωνικών δραστηριοτήτων και η άμεση συμμετοχή των Μαζών σε αυτές, απαλλοτριώνοντας τα «στρατόπεδα συγκέντρωσης της παραγωγής και κατανάλωσης θεαμάτων» και εμφυσώντας κοινωνική πνοή στην επιθανάτια καθημερινότητα του «Μοναχικού Πλήθους».

ντος αυτής της πηγής σε διάφορα αγαθά και υπηρεσίες για τη χώρα. Αυτή η μέθοδος είναι γενικά γνωστή και αποκαλείται: «Διεθνικό Εμπόριο». Επίσης, ο γράφων οφείλει να αναφέρει ότι το νέο καθεστώς δεν είχε άγνοια του βάθους και της περιπλοκότητας του Οικονομικού Προβλήματος, δεδομένου ότι σε ένα σπάραγμα εντοπίζουμε θεωρητική προσέγγιση του ιστορικού πεπρωμένου του «Κέρδους», η οποία βρίσκεται σε όχι ασήμαντη συμφωνία με την κατά Marx-Engels Ιστορικο-Υλιστική κριτική της Πολιτικής Οικονομίας: «Είναι πιθανό η έκρηξη της επανάστασης στις κεφαλαιοκρατικές χώρες για την επίτευξη του σοσιαλισμού να αρχίσει με την ιδιοποίηση από τους παραγωγούς του μεριδίου τους απ' αυτό που παράγουν [πέραν, δηλαδή, των αναγκαίων για την επιβίωσή τους – Θ. Μ.]. Ο αντικειμενικός σκοπός των απεργιών των εργατών θα μετατοπιστεί: από τα αιτήματα για την αύξηση των μισθών, στα αιτήματα για τη συμμετοχή στην παραγωγή και στα προϊόντα της. Αλλά το τελικό βήμα είναι όταν η νέα σοσιαλιστική κοινωνία φτάνει στο στάδιο εκείνο, όπου το κέρδος και το χρήμα εξαφανίζονται. Αυτό θα γίνει μετασχηματίζοντας την κοινωνία σε μία πλήρως παραγωγική κοινωνία [μάλλον ασαφές – θα πρέπει να εννοείται: σε έναν καθέτως ολοκληρωμένο (ή, αλλιώς, καθετοποιημένο) τομέα παραγωγής – Θ. Μ.] και με την επίτευξη εκείνου του επίπεδου παραγωγής, όπου ικανοποιούνται οι υλικές ανάγκες των μελών της κοινωνίας. Σε εκείνο το τελικό στάδιο, το κέρδος θα εξαφανιστεί αυτομάτως και δεν θα υπάρχει ανάγκη για χρήμα. Η αναγνώριση του κέρδους είναι παραδοχή της εκμετάλλευσης. Και αρκεί η αναγνώριση του κέρδους για να απομακρυνθεί η δυνατότητα περιορισμού του. Τα μέτρα που έχουν ληφθεί για να τεθεί ένα όριο σε αυτό, με διάφορα μέσα, είναι, απλώς, προσπάθειες μεταρρύθμισης, οι οποίες δεν είναι τόσο ριζικές, ώστε να σταματήσουν την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Η τελική λύση είναι η κατάργηση του κέρδους. Αλλά καθώς το κέρδος είναι η κινητήριος δύναμη της οικονομικής δραστηριότητας, η κατάργησή του δεν είναι μία απόφαση που μπορεί να ληφθεί απερίσκεπτα. Πρέπει να προκύψει από την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής παραγωγής, η οποία θα επιτευχθεί όταν πραγματοποιηθεί η ικανοποίηση των υλικών αναγκών της κοινωνίας. Η επίπονη προσπάθεια για την αύξηση του κέρδους θα αυτο-οδηγήσει στην οριστική εξαφάνισή του.». Τέλος, όπως συνάγεται από όλα τα προαναφερθέντα, δεν είναι πάντοτε σαφές εάν η «Δημοκρατία των Μαζών» εκκινεί από το σημείο όπου απολήγει ο επιστημονικός σοσιαλισμός-κομμουνισμός: «Από τον καθένα ανάλογα με τις δυνατότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του.». Όμως, ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση, θα πρόκειται, όπως θα διαπιστωθεί βάσει των όσων υποστηρίζονται στη συνέχεια του παρόντος κειμένου, για παράγωγη και όχι για τη θεμελιώδη εγγενή ασυνέπεια και, άρα, αδυναμία της «Δημοκρατίας των Μαζών».

«Ξέρω νεκρούς που έχουν τα μάτια ανοιχτά
και που χτυπάει κανονικά μέσα η καρδιά τους,
παν στη δουλειά, χτυπάνε κάρτα στις επτά,
στο μισθολόγιο υπάρχει τ' όνομά τους.
Ξέρω νεκρούς που μες στους δρόμους περπατούν,
κοιτούν βιτρίνες, παζαρεύουν και ψωνίζουν
κάνουνε Πάσχα και τα έθιμα κρατούν,
πληρώνουν φόρους και στις εκλογές ψηφίζουν.»

λένε οι στίχοι ενός λαϊκού τραγουδιού της Σώτιας Τσώτου.

Ουσιαστικά, δηλαδή, η Μορφωτική Επανάσταση στην Ατλαντίδα αναζήτησε ό,τι και η πλέον εξτρεμιστική πτέρυγα του «1968». Και όχι μόνο. Εκφράστηκε με φόρμες, οι οποίες εφάπτονται με εκείνες του *Living Theatre* (της ηθοποιού Judith Malina και του ζωγράφου και ποιητή Julian Beck), του *Bread and Puppet Theater* (του γλύπτη και χορευτή Peter Schumann), του αντι-θεατρικού έργου *Βρίζοντας το Κοινό* (1966), του Peter Handke, και του βιβλίου *Η Κατασκευή Υπηκόων. Πώς διαμορφώνεται μία γνώμη σε ένα κεφάλι* (1971), του Ernst Alexander Rauter. Ειδικότερα:

(i). Παιδεία:

«Η παιδεία δεν βρίσκεται στο μεθοδευμένο πρόγραμμα ή στην ταξινομημένη ύλη, που αναγκάζει τη νεολαία ν' αποστηθίζει από τα έντυπα βιβλία, μέσα σε καθορισμένες ώρες, καθισμένη στις σειρές των θρανίων. Η υποχρεωτική παιδεία και η μεθοδευμένη παιδεία είναι στην πραγματικότητα υποχρεωτική αποβλάκωση των Μαζών. Και όσα κράτη καθορίζουν την πορεία της διδασκαλίας με επίσημες μεθόδους, υποχρεώνοντας τους ανθρώπους να συμμορφωθούν με τον επίσημο καθορισμό της διδακτέας ύλης των γνώσεων, καταπιέζουν τους πολίτες τους. Όλες οι μέθοδοι διδασκαλίας που εφαρμόζονται παντού στον κόσμο, πρέπει να καταστραφούν με παγκόσμια επανάσταση, η οποία να απελευθερώσει το μυαλό του ανθρώπου από τις μεθόδους του φανατισμού και της εσκεμμένης προσαρμογής του γούστου των αντιλήψεων και της νοοτροπίας του ανθρώπου. Όμως αυτό δεν σημαίνει και κλείσιμο των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, όπως μπορεί να φαντασθούν οι επιπόλαιοι, διαβάζοντας τις παραπάνω γραμμές, ούτε και αποστροφή από τη μάθηση.³ Αντίθετα, τούτο εξασφαλίζει παντός είδους εκπαίδευση στην κοινωνία, και ελεύθερη αυτόβουλη εκλογή, για την εκπαίδευση που ο καθένας προτιμά. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η επάρκεια των εκπαιδευτηρίων για όλα τα είδη της γνώσης. Αν δεν επιτευχθεί επάρκεια, τότε η ανθρώπινη ελευθερία περιορίζεται και ο άνθρωπος εξαναγκάζεται να διδαχθεί ορισμένες γνώσεις, όσες είναι προσιτές, και ταυτόχρονα να στερηθεί το φυσικό δικαί-

³ Δύναται να εκληφθεί ως διευκρινιστική σημείωση σε σχετικό σύνθημα του «Γαλλικού 1968»: «*Fin de l'Université*» («Τέλος του Πανεπιστημίου»), σύνθημα το οποίο διατυπώθηκε από το «Συμβούλιο για τη Διατήρηση των Καταλήψεων (*Conseil pour le Maintien des Occupations*)».

ωμά του, ως αποτέλεσμα έλλειψης των λοιπών γνώσεων. Και οι κοινωνίες που εμποδίζουν τη γνώση και τη μονοπωλούν, είναι κοινωνίες αντιδραστικές, που από φανατισμό πρεσβεύουν την αμάθεια, και εχθρεύονται την ελευθερία. Η αμάθεια θα εκλείψει, όταν το καθετί παρουσιάζεται όπως ακριβώς έχει, και όταν η γνώση για το καθετί εξασφαλισθεί στον άνθρωπο, με τον τρόπο που του ταιριάζει.».

(ii). Γλώσσα:

«Η έκφραση της χαράς και της λύπης, του καλού και του κακού, της ομορφιάς και της ασχήμιας, της θνητότητας και της αθανασίας, της αγάπης και του μίσους, των χρωμάτων και των αισθήσεων, του γούστου και της διάθεσης, περιορίζεται στη γλώσσα που μιλά αυθόρμητα ο κάθε λαός. Και η αγωγή εξαρτάται από το αίσθημα που δημιουργεί η γλώσσα στην αντίληψη του ατόμου. Αν μία ομάδα ανθρώπων στις θλίψεις της ντύνεται στ' άσπρα και η άλλη ντύνεται στα μαύρα, για το ίδιο γεγονός, οι αισθήσεις της κάθε ομάδας θα διαμορφώνονται ανάλογα με τα δύο χρώματα. Με άλλα λόγια η μία θ' αντιπαθεί το μαύρο και η άλλη θα το συμπαθεί, και το αντίθετο. Οι λαοί δεν είναι εναρμονισμένοι παρά με τις δικές τους τέχνες και πνευματική κληρονομιά, όχι όμως με εκείνες των άλλων λαών, πράγμα που μπορεί να φανεί ακόμα και στους κόλπους ενός και του αυτού έθνους, όταν αποτελείται από λαούς διαφορετικής προέλευσης. Η κοινότητα της καλαισθησίας δεν επιτυγχάνεται παρά μόνο όταν μία νέα, πανανθρώπινη γλώσσα δημιουργήσει την καλαισθησία των αλληλοδιαδόχων γενεών. Η εκμάθηση μίας γλώσσας δεν αποτελεί πρόβλημα και η κατανόηση των αλλοδαπών τεχνών, ως αποτέλεσμα της γνώσης της γλώσσας των άλλων, δεν είναι πάλι πρόβλημα. Όμως το πραγματικό πρόβλημα βρίσκεται στην ολόψυχη πραγματική αναπροσαρμογή προς τη γλώσσα των άλλων. Η ανθρωπότητα εξακολουθεί να είναι πολύ οπισθοδρομική, επειδή ο άνθρωπος δεν συνεννοείται με τον συνάνθρωπό του με μία κοινή γλώσσα, που την κληρονόμησε και δεν τη διδάχθηκε. Η από την ανθρωπότητα υλοποίηση αυτού του σκοπού είναι θέμα χρόνου, εκτός εάν ο πολιτισμός υποστεί υποτροπή.».

(iii). Αθλητισμός και Θεάματα:

«Ο αθλητισμός είναι σαν την προσευχή, το φαγητό, τη θέρμανση και τον εξαερισμό. Μήπως δεν είναι αδιανόητο να μπαίνουν οι άνθρωποι σ' ένα εστιατόριο για να δουν ένα άτομο ή μία ομάδα ανθρώπων να τρώει; Ή ένα άτομο ή μία ομάδα να απολαμβάνει τη θέρμανση και να ζεσταίνεται για λογαριασμό των πολλών; Έτσι, είναι παράλογο η κοινωνία να επιτρέπει σε ένα άτομο ή μία ομάδα να μονοπωλεί τον αθλητισμό, και να επιβαρύνεται η κοινωνία με τα έξοδα της μονοπώλησης προς όφελος ενός ατόμου ή μίας ομάδας. Οι αθλητικές λέσχες που είναι σήμερα η υποδομή του παραδοσιακού αθλητισμού στον κόσμο και που απορροφούν όλες τις δημόσιες δαπάνες και δυνατότητες, τις προοριζόμενες για τις αθλητικές δραστηριότητες σε κάθε κράτος, είναι μόνο κοινωνικά μονοπωλιακά όργανα, όμοια με τα πολιτικά

δικτατορικά όργανα, τα οποία μονοπωλούν τον πλούτο, αντί της κοινωνίας, και τα παραδοσιακά στρατιωτικά όργανα, τα οποία κι αυτά μονοπωλούν τα όπλα, αντί της κοινωνίας. Και όπως η εποχή των Μαζών καταστρέφει τα όργανα μονοπώλησης του πλούτου, της εξουσίας και των όπλων, έτσι δεν μπορεί να μη καταστρέψει και τα όργανα μονοπώλησης της κοινωνικής δραστηριότητας, που είναι ο αθλητισμός, η ιππασία κ.λπ.. Και όπως οι Μάζες πρέπει να εξασκούν την εξουσία, έτσι και ο αθλητισμός πρέπει να είναι μαζικός. Και όπως ο πλούτος ανήκει σε όλες τις Μάζες, και τα όπλα στον λαό, έτσι και ο αθλητισμός πρέπει, ως κοινωνική δράση, ν' ανήκει στις Μάζες. Ο αθλητισμός αποτελεί δημόσια δράση, η οποία πρέπει να ασκείται, και όχι να γίνεται θέαμα. Το αντίθετο θα ήταν νοητό εάν η ανίκανη ή η νοχελική μειονότητα ήταν ο θεατής. Οι κερκίδες θα εξαφανισθούν όταν δεν θα υπάρχει κανείς που να κάθεται πάνω σ' αυτές. Όσοι αδυνατούν να παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στη ζωή και όσοι αγνοούν τα ιστορικά δεδομένα, όσοι είναι ανίκανοι να οραματισθούν το μέλλον και στερούνται την αναγκαία σοβαρότητα στη ζωή, είναι οι άσημοι, οι οποίοι καταλαμβάνουν τα καθίσματα στα θέατρα και στις εκδηλώσεις για να παρακολουθήσουν την πορεία της ζωής, να μάθουν πώς πορεύεται, ακριβώς σαν τους μαθητές που γεμίζουν τα θρανία των σχολείων γιατί, στην αρχή, δεν έχουν διδαχθεί και μάλιστα είναι αγράμματοι. Όσοι φτιάχνουν μόνοι τους τη ζωή δεν έχουν ανάγκη να γίνουν θεατές του τρόπου εξέλιξης της ζωής, διαμέσου ηθοποιών πάνω στη σκηνή του θεάτρου ή στην αίθουσα προβολής. Οι κοινωνίες των νομαδικών λαών της ερήμου δεν ενδιαφέρονται για το θέατρο και τα θεάματα, γιατί τους διακρίνει η σεμνότητα και μία ζωή σκληρής εργασίας. Είναι δημιουργοί ενός σεμνού βίου και γι' αυτό χλευάζουν όσους υποκρίνονται. Επίσης, δεν γίνονται θιασώτες ηθοποιών, αλλά συμμετέχουν σε χαρούμενες τελετές και παιχνίδια, γιατί αναγνωρίζουν την ανάγκη για αυτές τις δραστηριότητες ως φυσική, και, έτσι, επιδίδονται σ' αυτές αυθορμήτως.».

3. Φύσει ή Νόμω;

Ο Karl Jaspers έχει υποστηρίξει ότι η εξέταση της ανθρώπινης Μακρο-Ιστορίας είναι σε θέση να διακρίνει εποχές ριζικής αμφισβήτησης, έντασης και, τελικά, ανατροπών, σε όλα τα επίπεδα, οι οποίες ακολουθούνται από εποχές σχετικής σταθερότητας. Οι πρώτες αποκαλούνται «Αξονικές Εποχές» υπό την έννοια ότι συστήνουν τον άξονα περί του οποίου «περιστρέφονται» ανελκτικά οι εποχές σχετικής σταθερότητας που ακολουθούν, δηλαδή οι λεγόμενες «Εποχές Αποκρυστάλλωσης».

Θα μπορούσε, εκτιμώ, να θεωρηθεί ότι, από τη στιγμή όπου το κίνημα των λεγομένων Σοφιστών έθεσε το ερώτημα «Φύσει ή Νόμω;», εκκίνησε μία μακρά Αξονική Εποχή.

Αυτό το ερώτημα λέει: Στη ζωή της Πόλης τα πράγματα είναι έτσι από τη φύση τους ή ως αποτέλεσμα κοινωνικών συμβάσεων; Και εάν ισχύει το δεύτερο, τότε πρό-

κειται για συμβάσεις εκφράζουσες σχέσεις ισοτιμίας μεταξύ των πολιτών ή εμπέδωσης των υλικών συμφερόντων των ισχυρών («τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον»); Κατ' επέκταση, ποιοι νόμοι είναι φυσικοί και, άρα, η κοινωνία οφείλει να ευθυγραμμίζεται μαζί τους, και ποιοι είναι δημιουργήματα των ανθρώπων; Επομένως, ποιοι νόμοι έχουν μόνο σχετική, δηλαδή νομική, ισχύ, δύνανται να αποτελέσουν αντικείμενο αμφισβήτησης και, έτσι, να τροποποιηθούν ή ακόμα και να ανατραπούν;

Το μέγιστο πρόβλημα είναι, όμως, ο ακριβής προσδιορισμός της θέσης και της υπόστασης του «ή» ή, με άλλα λόγια, η ανεύρεση του *μέτρου* διά του οποίου είναι δυνατό να διαχωριστούν οι πόλοι της διάζευξης.

Πρέπει να υπογραμμίζεται, χωρίς αμφιταλαντεύσεις και περιστροφές, ότι το αρχιτεκτονικό σχέδιο της Ατλαντίδας τόσο διέπεται όσο και απειλείται από αυτό το ακρογωνιαίο πρόβλημα. Και εύκολα διαπιστώνεται ότι στα Παραρτήματα του σχεδίου περιέχονται εύστοχες κριτικές παρατηρήσεις, οι οποίες εκπηγάζουν – πρωτίστως – από τις σχετικές θεωρήσεις του Jean-Jacques Rousseau, αλλά *όχι η επίλυση*. Επιχειρείται ο προσδιορισμός αλλά είναι αλυσιτελής (κατ' αντιστοιχία με ό,τι ισχύει για τις Παλαιές και Καινές Διαθήκες του «Μαΐου του 1968»):

«Το ορθό είναι η μέθοδος και το όργανο διακυβέρνησης να συμμορφώνονται με το *γνήσιο*, το *φυσικό νόμο* της κοινωνίας, όχι το αντίθετο. Η σημασία αυτού του νόμου βρίσκεται στο γεγονός ότι είναι ο αποφασιστικός παράγοντας διάκρισης ανάμεσα στο αληθινό και στο ψεύτικο, στο σωστό και στο λαθεμένο, και στα δικαιώματα και στα καθήκοντα του ατόμου. Η ελευθερία απειλείται, εκτός εάν η κοινωνία έχει έναν *ιερό νόμο* βασισμένο σε σταθερούς κανόνες, οι οποίοι δεν υπόκεινται σε αλλαγή ή υποκατάσταση από οποιοδήποτε όργανο διακυβέρνησης. *Ο γνήσιος νόμος κάθε κοινωνίας είναι είτε η παράδοση (το έθιμο) ή η θρησκεία. Κάθε άλλη προσπάθεια να συνταχθεί νόμος για οποιαδήποτε κοινωνία, έξω από αυτές τις δύο πηγές, είναι άκυρη και παράλογη.* Επειδή ο ανθρώπινος νόμος αντικατέστησε το φυσικό νόμο, τα κριτήρια έχουν χαθεί. Ο άνθρωπος είναι ο ίδιος παντού. Η φυσική του διάπλαση είναι η ίδια και το ίδιο είναι το ένστικτό του. Γι' αυτόν το λόγο ο φυσικός νόμος μετατράπηκε σε λογικό νόμο για τον άνθρωπο, ο οποίος είναι παντού ο ίδιος. Μετέπειτα, όμως, τα συντάγματα, τα οποία είναι νόμοι φτιαγμένοι από τον άνθρωπο, άρχισαν να βλέπουν τον άνθρωπο ως να μην είναι παντού ο ίδιος. Δεν έχουν άλλη δικαιολογία γι' αυτή την αντίληψη εκτός από τη θέληση των οργάνων διακυβέρνησης – του ατόμου, του κοινοβουλίου, της φυλής ή του κόμματος – να κυριαρχούν επί των λαών. Επομένως, η λύση είναι να γίνει ο λαός το όργανο διακυβέρνησης – από τα βασικά λαϊκά συνέδρια ως το Γενικό Λαϊκό Συνέδριο. Η κυβερνητική διοίκηση καταργείται και αντικαθίσταται από λαϊκές επιτροπές. Αν σε αυτό το σύστημα λάβει χώρα παρέκκλιση από το φυσικό νόμο της κοινωνίας, δεν θα υπάρξει

μία από έξω ομάδα ενάντια στην οποία η βίαιη δράση θα μπορούσε να στραφεί ή η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί ως υπεύθυνη για την παρέκκλιση. Έτσι, το ζήτημα θα αντιμετωπιστεί μέσα από μία δημοκρατική αναθεώρηση μάλλον παρά με τη βία. Αυτό δεν είναι μία διαδικασία εθελοντικής εκλογής της μεθόδου *επανασυντονισμού της κοινωνίας με το φυσικό νόμο της*. Είναι ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα της φύσης ενός τέτοιου δημοκρατικού συστήματος.» (πρόσθετη έμφαση).

Οι κάτοικοι της Ατοπίας δεν αγνοούσαν τον Ιστορικό Υλισμό ούτε τις ιστορικά διαμορφωμένες εμπειρίες που συνδέονταν, έως τότε, με αυτόν. Διαφαίνεται, όμως, ότι: **(i)** δεν ήταν πλήρως πεπεισμένοι για όλα αυτά, ή **(ii)** έδιναν υψηλότερους συντελεστές βαρύτητας στην αρνητική παρά στη θετική πλευρά τους – στις αποτυχημένες παρά στις επιτυχημένες εκφάνσεις τους, ή, τέλος, **(iii)** δεν τα είχαν κατανοήσει επαρκώς. Στον επικήδειο που εκφώνησε ο Engels για τον Marx, είπε ότι: «Όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε το νόμο εξέλιξης της οργανικής φύσης, έτσι ο Marx ανακάλυψε το νόμο εξέλιξης της ανθρώπινης ιστορίας». Ποιος είναι αυτός ο νόμος; Είναι ο θεμελιώδης νόμος της επιστήμης του Ιστορικού Υλισμού ή, αλλιώς, ο «νόμος της αναγκαίας αντιστοιχίας των παραγωγικών σχέσεων προς το χαρακτήρα και τη βαθμίδα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων». Συνοψίζεται ως εξής:

«Στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους, οι άνθρωποι εισέρχονται σε σχέσεις καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέληση τους, σε σχέσεις παραγωγής, οι οποίες αντιστοιχούν σε μία καθορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων. Η ολότητα αυτών των σχέσεων παραγωγής αποτελεί την οικονομική δομή της κοινωνίας, την πραγματική βάση πάνω στην οποία υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα, και στην οποία αντιστοιχούν συγκεκριμένες κοινωνικές μορφές συνείδησης. Ο τρόπος παραγωγής της υλικής ζωής καθορίζει γενικά την κοινωνική, πολιτική και πνευματική διαδικασία της ζωής. Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που καθορίζει το είναι τους, αλλά, αντίστροφα, το κοινωνικό τους είναι καθορίζει τη συνείδησή τους. Σε μία ορισμένη βαθμίδα της ανάπτυξής τους, οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής ή, πράγμα που αποτελεί μόνο τη νομική έκφραση γι' αυτό, με τις σχέσεις ιδιοκτησίας μέσα στις οποίες κινούνταν μέχρι τότε. Από μορφές ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων αυτές οι σχέσεις μετατρέπονται σε δεσμά τους. Τότε επέρχεται μία εποχή κοινωνικής επανάστασης. Με την αλλαγή της οικονομικής βάσης ανατρέπεται, αργά ή γρήγορα, ολόκληρο το τεράστιο εποικοδόμημα.» (Marx, Πρόλογος στο: *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, 1859).

Θα κλείσω, λοιπόν, με δύο ερωτήματα. Εάν αυτός ο νόμος του Ιστορικού Υλισμού είναι πράγματι το επιτέλους ανακαλυφθέν μέτρο της ανθρώπινης ιστορίας,⁴ τότε μήπως αυτό το μέτρο:

(i). Υποδεικνύει ότι, *ανεξαρτήτως* του τι θεωρούσαν τα ίδια τα δρώντα – ατομικά και συλλογικά – υποκείμενα, το «1968» ήταν κίνημα για τον *επανασυγχρονισμό* του οπισθοδρομούντος ιδεολογικού και θεσμικού εποικοδομήματος με την ήδη μεταβληθείσα οικονομική βάση των κεφαλαιοκρατικά προηγμένων χωρών; Εάν ναι, τότε ένα, τουλάχιστον, από τα πλέον κομβικά ζητήματα δεν είναι, άραγε, η μετάβαση από την κυρίως *εκτατική* στην κυρίως *εντατική* διαδικασία διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου, η οποία χαρακτήρισε αυτές τις χώρες κατά τη μεταπολεμική περίοδο (και έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970);⁵

(ii). Είναι η απάντηση και, ταυτοχρόνως, η *υπέρβαση* του «Φύσει ή Νόμω;»; Εάν ναι, τότε δεν βρισκόμαστε ήδη εντός μίας νέας Αξονικής Εποχής;

Όπως και να έχει, ακόμα και τώρα υπάρχει, κάπου μέσα στην έρημο και αυστηρά διαφυλασσόμενος, ένας σταθμός μετάδοσης λόγων και εικόνων από την Ατλαντίδα του Ατελεύτητου 1968 αλλά και καταγγελίας της από δεκαετίες σχεδιασμένης πολυεθνικής ιμπεριαλιστικής επίθεσης και καταβύθισης, οι οποίες ακολούθησαν.⁶ Όταν

⁴ Για την ακρίβεια, το μέτρο όχι της ανθρώπινης ιστορίας αλλά της ανθρώπινης προϊστορίας. Με άλλα λόγια, μέτρο ισχύον *έως* τη δημιουργία του κομμουνιστικού τρόπου παραγωγής. Διότι από το σημείο έναρξης αυτής της δημιουργίας και μετά, *ενέχεται* ανασύνθεση των σχέσεων κοινωνικού είναι-συνείδησης. Κατά τους ίδιους τους Marx-Engels: «Με τον αστικό κοινωνικό σχηματισμό τελειώνει [...] η προϊστορία της ανθρώπινης κοινωνίας. [...] Οι συνθήκες ζωής, οι οποίες [...] κυριαρχούσαν πάνω στους ανθρώπους, μπαίνουν τώρα κάτω από την κυριαρχία και τον έλεγχο των ανθρώπων, οι οποίοι για πρώτη φορά γίνονται συνειδητοί και πραγματικοί κύριοι της Φύσης, γιατί και επειδή γίνονται κύριοι της ίδιας της κοινωνικοποιημένης ζωής τους. [...] Μόνο από εδώ και μπρος θα δημιουργούν οι ίδιοι οι άνθρωποι με πλήρη συνείδηση την ιστορία τους.»

⁵ Η διαδικασία διευρυμένης αναπαραγωγής του κεφαλαίου ορίζεται ως εκτατική όταν συντελείται μέσω αύξησης της ποσότητας των ήδη χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής και εργασιακών δυνάμεων. Αντιθέτως, ορίζεται ως εντατική όταν συντελείται μέσω αύξησης της συνολικής αποδοτικότητας αυτών των αναπαραγομένων εισροών της παραγωγικής διαδικασίας (αποδοτικότητα γνωστή, στη Διατηρητική ή – τροπαριακά λεγομένη – Αστική Πολιτική Οικονομία, ως «συνολική παραγωγικότητα των συντελεστών παραγωγής»). Η μετάβαση από την εκτατική στην εντατική διαδικασία εν μέρει προϋποθέτει και εν μέρει συνεπάγεται μεταβολές, ποσοτικές και ποιοτικές, στο σύνολο των εργασιακών δυνάμεων. Έτσι, έχει επιπτώσεις στην οικονομική, κοινωνική και ιδεολογική κατάσταση των διαφόρων στρωμάτων τόσο της σημερινής αγοράς εργασίας όσο και της «αυριανής», δηλαδή της νεολαίας.

⁶ Το σχέδιο είχε τρία, διαδοχικά, στάδια:

Στάδιο I: Μακροχρόνια δυσφημιστική εκστρατεία κατά της «Δημοκρατίας των Μαζών» σε διεθνικό επίπεδο. Η εν λόγω εκστρατεία θα στόχευε στην εκ των προτέρων παράλυση κάθε ενδεχόμενης αντίδρασης, διότι θα ήταν εκστρατεία τύπου «ζεστό-κρύο», δηλαδή θα ταλαντωνόταν μεταξύ δύο τελείως ασυμβίβαστων άκρων, αλλά και θα διακοπτόταν από ευκρινείς περιόδους μαύρης οθόνης-απόλυτης σιωπής. Ειδικότερα, το μοντάζ θα εμφάνιζε τη «Δημοκρατία των Μαζών» άλλοτε ως υπ' αριθμόν ένα, παντοδύναμο, κέντρο της παγκόσμιας τρομοκρατίας και άλλοτε ως αποτυχημένη πολιτεία φαιδρών αυτοσχεδιασμών. Και οι ενδιάμεσες περίοδοι μαύρου-σιωπής, εν αντιθέσει με ό,τι ίσχυε για εκείνες της αντι-κινηματογραφικής ταινίας *Hurlements en faveur de Sade* (1952), θα υπνώτιζαν την/τον θεατή.

κατορθώσεις να συντονιστείς, θα ακούσεις να λέγεται ό,τι και τότε αλλά με σθένος επαυξημένο:

«Η εποχή της ελεύσεως των Μαζών στη Ιστορία δεν είναι η εποχή του καιροσκοπισμού. Ο δρόμος είναι μακρύς και τραχύς. Όλοι οι υποκριτές θα πέσουν. Μόνο οι αγωνιστές θα αντέξουν. Λαέ συνέχισε, η ελευθερία, όλη η ελευθερία, είναι για το λαό.»

Στάδιο II: Δημιουργία στην αλλοδαπή κυβέρνησης από αντικαθεστωτικούς Άτλαντες, η οποία θα προβαλλόταν, την κατάλληλη στιγμή, ως η μόνη νόμιμη κυβέρνηση της Ατλαντίδας.

Στάδιο III: Πυροδότηση εμφυλίου πολέμου, ο οποίος θα ακολουθείτο από επέμβαση συνορεύουσας χώρας ή, εάν κρινόταν αναγκαίο, των ιδίων των ιμπεριαλιστών. Τελικά, φαίνεται ότι, επειδή είτε δεν στάθηκε δυνατό να βρεθεί συνορεύουσα χώρα, η οποία θα αναλάμβανε τέτοιο ρόλο, είτε κάτι τέτοιο κρίθηκε επισφαλές, αυτό το στάδιο αναπροσαρμόστηκε, εν μέρει, διά της διασποράς εικόνων λαϊκών εξεγέρσεων σε ένα σύνολο συνορευουσών χωρών, εικόνες οι οποίες δημιούργησαν περιβάλλον σύγχυσης και αστάθειας σε όλη την ευρύτερη περιοχή. Ακολούθησαν η εμφύλια σύρραξη και, τελικά, η πολυεθνική ιμπεριαλιστική επίθεση.